

אורך חוטי הציצית/אליעזר אביחי

א. אורך החוטים

דברי הגמרא

בגמרא נאמר (מנחות מא:): "ת"ר: כמה חוטין הוא נותן? ב"ש אומרים: ד', וב"ה אומרים: ג'. וכמה תהא משולשת (יש גורסים: משולשלת)? ב"ש אומרים: ד', וב"ה אומרים: ג', וג' שבית הלל אומרים, אחת מארבע בטפח של כל אדם. אמר רב פפא: טפח דאורייתא - ד' בגודל, שית בקטנה, חמש בתילתא... אמר רב פפא, הלכתא: ד' בתוך שלש משולשת ארבע. למימרא, דאית להו שיעורא; ורמינהו: ציצית - אין ציצית אלא יוצא, ואין ציצית אלא משהו, וכבר עלו זקני ב"ש וזקני ב"ה לעליית יוחנן בן בתירא ואמרו: ציצית אין לה שיעור, כיוצא בו, לולב אין בו שיעור; מאי לאו אין לה שיעור כלל! לא, אין לה שיעור למעלה, אבל יש לה שיעור למטה; דאי לא תימא הכי, כיוצא בו לולב אין לו שיעור, הכי נמי דאין לו שיעור כלל? והתנן: לולב שיש בו ג' טפחים כדי לנענע בו - כשר! אלא, אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור למטה, הכא נמי אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור למטה". ויש לעיין מהי כוונת המילה "משולשת", ועל ידי כך להבין על איזה חלק בציצית דיברה הגמרא.

אפשרות א': תלוי מלמעלה למטה

ניתן להבין שהמילה משולשלת פירושה הוא דבר משולשל, דהיינו תלוי מלמעלה למטה. ומצינו זאת פעמים רבות בחז"ל, כגון: "משלשלין את הפסח בתנור" (שבת יט:). "ואם אין לו להחליף - ישלשל בבגדיו" (שבת קיג:). "אמת המים העוברת בין החלונות, פחות משלשה - משלשל דלי וממלא" (עירובין פז:). "היה משלשל בחבית ונפלה עליו והרגתו" (מכות ז:). "ר' יוסי אומר ממקומו היה משלשל וממלא" (פאה, ג, ב). וכך יש שהסבירו את לשון המשנה "המשלשל דפנות" (רש"י סוכה טז. ד"ה המשלשל, ר"ד מנחות מא:). ועוד.

אפשרות ב': שליש מהציצית

ניתן להבין שהכוונה היא שליש מהציצית, כלומר שהגמרא שואלת מה האורך של שליש מהציצית. שכן בגמרא מבואר שהציצית מחולקת לשלושה חלקים (לט:): "נויי

תכלת - שליש גדיל ושני שלישי ענף". וכפירוש זה מצינו: "עגלה משולשת... עז משולשת... איל משולש" (בראשית טו, ט). לעניין תפירת המגילה בגידין נאמר (מגילה יט): "ובלבד שיהו משולשין", דהיינו מחולקים לשלוש. לעניין ערי מקלט נאמר (מכות ט:): "ושלשת - שיהו משולשין", דהיינו מחולקים לשלוש באופן שווה. במדרש תנחומא נאמר (יתרו, וכעין זה בפסיקתא דרב כהנא, יב): "והכל היה משולש תורה משולשת תורה נביאים וכתובים, משנה משולשת תלמוד הלכות ואגדות, הסרסור משולש מרים אהרן ומשה, תפלה משולשת ערב ובקר וצהרים, קדושה משולשת קדוש קדוש קדוש, ישראל משולשין כהנים לויים וישראלים". וכן בסידור התפילה: "בברכה המשולשת בתורה", ועוד.

לכאורה ישנו קושי באפשרות זו, שכן בכל המקורות הנ"ל למילה "משולשת" הכוונה היא מחולקת לשלוש ולא שלישי, ואם כן הגמרא שואלת מהו האורך של כל שלושת חלקי הציצית. אמנם מצינו שנאמר בגמרא (ב"מ סח.): "מקבלין עגלין וסייחין למחצה, ומגדלין אותן עד שיהו משולשין". ורש"י פירש (ד"ה לכשיהיו משולשים): "לכשיעמדו על שליש גדילתן - שליש שור ושליש סוס". וכן פירש הר"ד (ד"ה לכשיהיו משולשין). ומבואר שהבינו ש"משולש" פירושו הוא גם שלישי ולא רק מחולק לשלוש, ולפי דבריהם אין קושי באפשרות זאת. אמנם הר"ף (מובא בשטמ"ק, במ, סח.) ורבי ברוך הספרדי (בשיטת הקדמונים, ב"מ סח.) אכן פירשו שהכוונה היא בהגיעם לגיל שלוש, ולדבריהם משמעות המילה היא, שיגיעו לגיל ששנות הבהמה מתחלקות לשלוש. אמנם מצינו באוצר המדרשים (אייזנשטיין, עשרת הדברות, עמ' 452, ד"ה בחדש השלישי): "נתן להם את התורה המשולשת על ידי אדם משולש... אדם משולש משה שהיה הוא ואחיו ואחותו שלשה, משה ואהרן ומרים". ומבואר שמשולש הוא גם שלישי, שכן משה הוא אחד מתוך שלושה אחים, ואינו מחולק לשלוש.

אפשרות ג': קשור וגדול

ניתן להבין שהכוונה היא לדבר קשור, גדול וארוג. כך יש שפירשו (רא"ש, תפארת ישראל) את המשנה בסוכה (זו): "המשלשל דפנות" שהכוונה היא אורג את הדפנות. וכן נאמר

1. ואף לעניין "עגלה משולשת" פירושו הראשוני (אוניקלוס, רש"י, רמב"ן, רד"ק) שהכוונה שלוש עגלות ולא עגלה אחת מתוך שלוש. ויש שפירשו (תרגום יונתן, אבן עזרא) שהיא בת שלוש, דהיינו ששנותיה מתחלקות לשלוש.

במשנה (פרה, יב, ט; עוקצין ב, ו) "שלל של כובסים", ופירש הרמב"ם "תפירת הכובסין", וכן כתב הר"ש: "דרכם לשלול הבגדים זה עם זה הקטן עם הגדול כדי שלא יאבד". וכן נאמר בגמרא (ביצה ז): "שלל של ביצים", ופירש רש"י (ד"ה מן השלל): "כשהן כבושין ושלולין וקבועין בשדרה, כלומר, האוכל אותם ביצים בעודן מעורין בגידין". ומבואר ששלל הכוונה מחובר וקבוע. וכן בגמרא נאמר (פסחים קב): "הא תניא: הנכנס לביתו במוצאי שבת מברך על היין, ועל המאור, ועל הבשמים, ואחר כך אומר הבדלה על הכוס. ואם אין לו אלא כוס אחד - מניחו לאחר המזון ומשלשן כולן לאחריו". ופירש הרשב"ם (ד"ה משלשן): "לשון שלשלת שמחברם יחד עם ברכת המזון". וכך נראה מדברי המדרש (במדבר רבה ט, ז): "כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו אני נטלתי יעקב לנחלה והוא היה חלקי לפי שהיה זרעו דומה לחבל שהוא משולשל זה בזה שהיו כולם מיוחסים בני אבותיהם ולא היה זרע אחר מפסיק ביניהם". ומהלשון זה בזה, נראה שמשולשל היינו מחובר זה בזה. וכך נראה ממדרש נוסף (אסתר רבה ג, ה): "אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע ראית שעשו הרשע בא ועתיד להחריב את בית המקדש ומגלה את ישראל מארצם ומשלשן בקולרין". וכן (איכה רבה, פתיחות ס' לד): "והיה ירמיה רואה כת של בחורים נתונים בקולרין ונותן את ראשו עמהם ונבזראדן בא ומעבירו מהן, וחוזר ורואה כת של זקנים שלולים בשלשלאות ונותן את צוארן עליהם ובא נבזראדן ומעבירו מהן". ונראה שאף המילה שלשלת המופיעה בחז"ל (שבת סג, ב"ק עט: ועוד), נקראת כך כיון שעשויה מטבעות שמחוברות אחת בשניה, ולא בגלל שכאשר תולים אותה היא משתלשלת מלמעלה למטה, וכפי שכתב הרשב"ם שלשון שלשלת היא שמחוברת יחד.

ההבדל בין הגרסאות

בראשונים מצינו שתי גרסאות: יש שגרסו "משולשת", ויש שגרסו "משולשלת"². נראה שהאפשרות הראשונה והשלישית יכולים להאמר לשתי הגרסאות. שכן רש"י והמנהיג

2. הגורסים "משולשת": הר"ף (הל' ציצית, יב), רבנו גרשום (מנחות מא: וכן בכורות לט:), רש"י (מנחות מא: ובכורות לט:), תוס' (מנחות לט:), ר"י מלוניל (הל' ציצית, יב), המנהיג (הל' תפילה עמ' עא), הרא"ש (הל' ציצית, יב), הנימוק"י (הל' ציצית, יב).

הגורסים "משולשלת": רב שמואל בר חופני גאון (מעשה התכלת, ז, עמ' רמו), בה"ג (עמ' רעד), המנהיג (הל' ציצית, עמ' תרמ), רש"י (מנחות לט:), תוס' (סוכה ג), רשב"ם (ב"ב עד:), העיטור (הל' ציצית סז, ע"ד), הרז"ה (שבת יב) ועוד.

שנקטו כאפשרות הראשונה (לקמן) גרסו פעם כך ופעם כך, ומבואר שלא תלו את הסברם בגרסה. וכן ישנם ראשונים שגרסו "משולשת" והסבירו כאפשרות הראשונה שמובן יותר לפי הגרסה "משולשת". וכן יש שגרסו "משולשת", והסבירו זאת כאפשרות השלישית, שהכוונה היא מלשון "שלשלת" שהיא עם שני למ"ד. אכן לכאורה לאפשרות השנייה יש דוחק בגרסה "משולשת", שכן יותר מובן שה-ל' נפלה, ו"משולשת" היינו "משולשת", מאשר שנוספה ל' למילה "משולשת" ונעשתה "משולשת", ואכן הראשונים שהסבירו כפי האפשרות השנייה גרסו "משולשת".

שיטת הגאונים והרמב"ם באורך החוטים

רב שר שלום גאון³ (שערי תשובה, קנט), רב שמואל בר חופני גאון (דיני מצות הציצית, עמ' רמז), ר"ח (מעשה ציצית, נדפס בספר כליל תכלת עמ' שח), הר"ף (הל' ציצית יב.), הרמב"ם (הל' ציצית, א, ו), המנהיג (הל' ציצית, עמ' תרמג), הר"ד (מנחות מא: ד"ה אמר רב פפא) ורבנו בחיי (במדבר, טו, לח), נקטו שכל אורך הציצית הוא ד' אצבעות, וכפי האפשרות הראשונה שמשולשת היינו כלל הציצית שהיא תלויה בכנף. ונראה שלשיטתם הצורך במילה זו הוא כדי להבהיר שהכוונה לאורך החוטים אחר הכפילה, כלומר שכאשר החוטים משתלשלים מהבגד הם צריכים להיות ד' אצבעות, ולא שבתחילתם יהיה ארכם ד' אך כאשר יכפלו אותם ישתלשלו ב' אצבעות. וכך מדויק מלשון רב שר שלום: "ומשולשת ארבע, שיהא אורכו של ציצית כשהן כפולות ארבע אצבעות". וכן בדברי רב שמואל בר חופני: "שיעור ארכם צריך להיות אחר התליה ד' אצבעות". וכן בדברי הר"ד: "ומשולשת ארבע, שיהיה אורכו של ציצית כשהן כפולות ארבע אצבעות".

שיטת רש"י במנחות באורך החוטים

רש"י במסכת מנחות כתב (מא:): "משולשת - תלויה בענף לבד מן הגדיל". ונראה שהבין כאפשרות הראשונה, אלא שהבין שהטעם שנאמר הלשון "משולשת" הוא כדי לומר שהשיעור הנאמר הוא רק על הענף המשולשל ולא על הגדיל שאינו ממש משולשל, כיון שהוא גדול. וכיון שנאמר בגמרא ש"נויי תכלת שליש גדיל ושני שליש ענף", כתבו התוס' (מנחות מא: ד"ה ב"ש אומרים ארבע, פירש וכו') שלשיטתו אורך הציצית הוא שש

3. עיין בטל"ח עמ' רנח, הערה 19, שמסתבר שהתשובה היא לרב עמרם גאון ולא לרב שר שלום.

אצבעות. אמנם במסכת בכורות (לט: ד"ה משולשת), פירש רש"י את דברי הגמרא בשתי לישנות אחרות, האחת כשיטת הרמב"ם, והאחת כשיטת התוס'.

שיטת תוס' באורך החוטים

תוס' (שם) הביאו את שיטת ר"ת: "ורבינו תם פירש דאגדיל קאי והענף שמנה הרי שנים עשר וכן וכן אנו נוהגין". וכשיטתו נקטו היראים (סי' תא), הרוקח (שסא), הסמ"ג (עשין כו), הסמ"ק (לא), האגודה (מנחות, ד, כא), הנימוקי יוסף (יב. ד"ה אין ציצית) והמהר"ל (שו"ת החדשות, קיט). ובשיטתם ניתן להבין כאפשרות השניה או השלישית בביאור המילה "משולשת".

רוב הראשונים שנקטו כר"ת, והתייחסו לביאור המילה "משולשת" הבינו כאפשרות השלישית: במחזור ויטרי (תקט), בשיבולי הלקט בסדר עשיית הציצית לרש"י ובדברי הר"ד בשם המורה (מנחות מא: ד"ה אמר רב פפא), מובא (מצוטט משיבולי הלקט, וכעין זה בשאר המקורות): "ואין שילשול האמור כאן אלא גדיל וכן הוא אומר שרשות גבלות מעשה עבות שרשות כמו שלשלות וקאמרי עבות ומתרגמינן גדילי"⁴. וכן נראה מדויק מלשון רש"י במסכת בכורות (לט: ד"ה אחת מארבעה) שכתב: "ל"א משולשת כמה יהא בה מגדיל לבד מענף שאינו גדיל". ומכך שרש"י הדגיש שהענף אינו גדיל, משמע שהבין שמשמעות הלשון משולשת היא גדיל, ומטעם זה הוא אינו כולל את הענף, כיון שאינו גדיל. וכן מובא בשם רב האי בספר המנהיג (עמ' תרמ): "ואני שמעתי בשם רבי' היי ז"ל, משולשלת ארבע כלומ' הגדיל ארבע לשון שלשלת ושני שלישי ענף הרי י"ב אצבעות", וכן נראה שהבין ההלכות קצובות, שכתב (הל' ציצית ועשייתו, ה): "ואורכן של חוטין כשיעור זרת"⁵, ולאסור שני פעמים למעלה ולשלשל שלישי הזרת ולאסור מלמטה שלשה פעמי' והנותר שני שלישי זרת להיות ענף". ומבואר ש"לשלשל" היינו לעשות גדיל, ואם כן נראה שכך גם הבין בגמרא את המילה "משולשת"⁶. וכן המרדכי שכתב שנוהגין כר"ת, כתב (תתקמח): "ואומר ר"ת דמשולשת ר"ל גדיל מענין שלשלת". וכן הרא"ש הבין כך בדעת ר"ת וכתב

4. והוא כפירוש השני של רש"י במסכת בכורות.

5. זרת הוא י"ב אצבעות.

6. וכן כתב עוד (שם, ז): "ואחד מאילו ארבעה חוטין צריך להניחו ארוך כדי לשלשל בו...ומשלשל שלישי הציצית ואוסר שלשה ושני שלישי ענף".

(סימן יב): "ור"ת ז"ל פי' דמשולשת אגדיל קאי מלשון המשלשל בדפנות שהוא לשון גדול וחבור". וכך נראה שנקט למעשה כדעתו, שכתב: "והכי נהיגינן לעשות ציצית י"ב אצבעות שלישי גדיל ד' אצבעות ושני שלישי ענף ח' אצבעות". וכך כתב בסתמא בסדר עשיית הציצית ובש"ת הרא"ש (כלל ב, ז).

אמנם נראה שרבנו גרשום נקט כאפשרות השניה, שכן כתב (בכורות, לט:): "ולהכי קאמר כמה תהא משולשת דגדיל הוא שלישי מן הענף והוי הענף ח' אצבעות וכולו ג' טפחים שהן זרת ומהכא ילפינן משך הציצית זרת דבמנחות לא ילפינן כמה ארכו", ומשמע שהבין ש"משולשת" הכוונה שלישי, שכן לא הזכיר את הגמרא של "נויי תכלת", וכתב שאת אורך הציצית לומדים מהגמרא כאן, ואם כן לא למד זאת מדין דנויי תכלת, אלא מהלשון "משולשת" עצמה⁸. וכן נראה מדברי הראב"ה שכתב (אלף קנב): "ויהא הכרך הולך עד ד' אצבעות כדי שתהא משלשת ארבעה, דהיינו נויי תכלת שלישי גדיל ושני שלישי ענף".

ראיות לשיטת הרמב"ם וסיעתו

במסכת ציצית נאמר (א, ג): "מצות ציצית, בית שמאי אומרים ארבע חוטין של ארבע אצבעות, ובית הלל אומרים שלש חוטין של שלש אצבעות". ובמדרש רבה נאמר (יז, ה; וכן בתנחומא שלח, ל): "והיה לכם לציצית שתהא נראית וכמה שיעורה בית שמאי אומרים ארבע אצבעות ובית הלל אומרים שלש וכמה חוטין ב"ש אומרים ד' ובית הלל אומרים ג". וכן בירושלמי נאמר (סנהדרין, יא, ד): "התיב רב המנונא והא תני בציצית ארבע אצבעות של ארבעה חוטין, עשאן שלש אצבעות של ארבעה חוטין. א"ל גרע ולא הוסיף". וכן נאמר בספרי (דברים, רלד): "בית שמיי אומרים: מארבעה חוטים של תכלת

7. לא ברור מה כוונתו במשפט זה, הרי לכאורה נאמר במנחות אותו דבר. ואף במנחות גורס 'משולשת', וצ"ע. וכך ראיתי שתמה בש"ת לב חיים (חלק ב, עט). אך עכ"פ מבואר שלמד את אורך הציצית מהסוגיא דידן ולא מסוגיית "נויי תכלת".

8. אמנם יש לציין שבמסכת מנחות (מא: ד"ה וכמה) נקט רבנו גרשום כדעת הרמב"ם באורך החוטים.

9. בירושלמי שם נאמר שזקן ממרא חייב רק בדבר שבהוראתו שמוסיף, הוא גורע, כגון תפילין שאם מוסיף בית חמישי, גורע שהבית הרביעי לא רואה את האויר. ורב המנונא רצה לומר שגם בציצית מתקיים גדר זה, וענה לו רבי זעירא שאין כאן הוספה. בפני משה (ד"ה עשאן) הסביר, שרב המנונא סבר שכאשר הגדיל הוא רק שלוש אצבעות, אורך הפתיל מתווסף, ויש כאן גריעה שמוסיפה, ורבי

וארבעה חוטים של לבן של ארבע ארבע ארבעות והלכה כדברי בית שמיי". ובמקורות אלו מפורש שהשיעור הוא על כלל הציצית, שנאמר "מצות ציצית", "כמה שיעורה", "ארבע חוטיין" ואם כן הכוונה היא לכלל הציצית ולא לחלק ממנה. וכך דייק העיטור (דף סז, טור ד) וכתב על שיטת רש"י ותוס': "ול"נ לן מדקתני בספרא ד' חוטיין של ד' ד' ארבעות ש"מ שמציאות ארכן ד' כדפרישית ולא יותר". ונראה שמקורות אלו מלמדים מהו הפירוש אליו הגמרא התכוונה מבין שלושת האפשרויות.

הוכחת התוס' והרא"ש מהספרי ודחייתה

התוס' (שם) כתבו שמלשון הספרי על אורך החוטים "משמע דאגדיל קאי". ולשון הספרי הוא (דברים, רלד): "גדילים תעשה לך, למה נאמר לפי שנאמר: "ועשו להם ציצית", שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו? תלמוד לומר: "גדילים" כמה גדילים נעשים אין פחות משלשה חוטים כדברי בית הלל. בית שמיי אומרים: מארבעה חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן של ארבע ארבע ארבעות". ונראה שהדיוק של תוס' הוא מכך שהדרשה מדברת על הפסוק "גדילים תעשה לך", ומשמע שהדין הוא מכמה חוטים עושים את הגדיל ולא את הציצית, וכן הלשון "כמה גדילים נעשים".

אולם הספרי כתב בתחילת דבריו "לפי שנאמר: "ועשו להם ציצית וכו'", ומשמע שהספרי מדבר על חוטי הציצית באופן כללי, שכן פסוק זה אינו מדבר על הגדיל בדווקא אלא על כלל הציצית. ואדרבא, מהלשון "ארבעה חוטים" משמע שמדובר על אורך החוטים השלם, וכפי שהוזכר לעיל. ונראה שמכך שהתורה ציוותה שיהיה גדיל בציצית, הספרי לומד כמה חוטים יש בציצית, אך הלימוד הוא לכלל הציצית ולא רק לגדיל עצמו. והרא"ש (סימן יב) כתב: "וכן מוכח בסיפרי דתני לה אגדילים ולא בפרשת ועשו להם ציצית". ולפי דבריו ההוכחה היא מכך שדברי הספרי הובאו בפרשת כי תצא ולא בפרשת שלח. אמנם כלל הדרשה אכן מופיעה גם בספרי בפרשת שלח (במדבר, קטו): "ועשו להם ציצית. שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו? ת"ל גדילים. מכמה גדילים אתה עושה? אין פחות משלשה דברי בית הלל. בית שמאי אומרים שלשה של צמר ורביעית של תכלת

זעירא עונה לו שאין זה מוגדר כהוספה. ולפי זה יש סיעתא לשיטת ר"ת שאורך החוטים הוא בגדיל. אולם לכאורה אורך הענף נלמד מאורך הגדיל, ואם שיעור הגדיל מתמעט גם שיעור הענף מתמעט, כך שאין כאן הוספה, ולכן אין נראה להוכיח מכאן, ואכן יש לעיין ולמצוא הסבר אחר מה הייתה סברת רב המנונא.

והלכה כבית שמאי". ושמה כוונתו שלא הוזכר שם אורך החוטים אלא רק מספרם, אם כי לכאורה כיון שכלל הדרשה מדברת על כלל החוטים הוא הדין יהיה לאורכם, אף אם דבר זה נזכר רק בפרשת גדילים. וכפי שהתבאר נראה יותר שפשטות הספרי אינו מדבר רק על הגדיל אלא על כלל הציצית.

קושי בשיטת ר"ת וסיעתו

לשיטת ר"ת וסיעתו, היה נראה לומר בפשטות, שהגדיל ד' אצבעות הוא שמעכב בציצית, אך הצורך שהענף יהיה ח' אצבעות אינו מעכב, כיון שאורך הענף נלמד מדין נויי תכלת, והוא דין שאינו מעכב. ולכן היה נראה לומר שמה שמעכב הוא גדיל ד' אצבעות, וענף משהו.

אולם לכאורה ישנו קושי לומר שהגדיל צריך להיות לפחות ד' אצבעות, שכן שבגמרא נאמר (מנחות ט.): "תכלת שכרך רובה - כשרה, ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת - כשרה, ונויי תכלת - שלישי גדיל ושני שלישי ענף". ומבואר שאף חוליה אחת מכשירה את הציצית, ואין צורך באורך ד' אצבעות. וכך נראה שהקשה המנהיג (עמ' תרמ), וכן הקשה החזו"א (אר"ח, ג, ב).

ומ"ר הרב טל תירץ (ט"ח, ציצית ותפילין, עמ' רסג) שניתן לעשות ג' כריכות באופן שאינם צמודות זו לזו וכך יש חוליה אחת באורך ד' אצבעות, אולם לכאורה הסבר זה דחוק, ואינו הפשטות. ומלבד זאת, יש להקשות על תירוץ זה, שכיון ש'חוליה אחת' באה כהנגדה ל'כרך רובה', אם כריכת חוליה אחת היינו באופן שעושה את הכריכות רחוקות, אין הכרח שחוליה אחת לא תהיה רוב הציצית, ואם כן אין הנגדה בין 'חוליה אחת' ל'כרך רובה', והיה לגמרא לומר 'כרך מיעוטה'. ולכן נראה שכוונת הגמרא לכריכות צמודות, וכך מובן שחוליה אחת מייצרת מקום מועט שכרוך, וזו הנגדה לכריכת רוב הציצית.

הראשונים שסברו כדעת ר"ת נקטו שאורך י"ב אצבעות הוא לעיכובא

ואכן, נראה שהראשונים שסברו כדעת ר"ת, נקטו שכל אורך י"ב אצבעות הוא לעיכובא, ולא רק ד' אצבעות של הגדיל. כך מבואר במנהיג שהביא בשם רב האי (עמ' תרמ): "ציצית יש לו שיעור למטה עד זרת", ומבואר שדברי הגמרא שיש לציצית שיעור למטה היינו זרת, ואם כן הוא מעכב שכן זהו שיעור המינימום שהציצית כשרה בו, ושיעור זה הוא כחלק מהשיעור שהוזכר בברייתא של 'כמה תהא משולשת'. וכן במרדכי

(תתקמ): "וענף וגדיל י"ב אצבעות ומיהו אין לו שיעור למעלה דיוכל לעשותו ארוך כמו שירצה", ומבואר שהשיעור למטה הוא י"ב אצבעות. וכן באגודה (מנחות, פרק ד', כא): "ציצית אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור למטה. שלא יהא פחות מ"ב אצבעות". וכן בהלכות ציצית לחד מקמאי (נדפסו בקובץ צפונות ו', עמ' ט): "ציצית יש לו שיעור למטה אבל אין לו שיעור למעלה, פי' למטה לכל הפחות זרת אורכו". ועוד כתב: "מדקדק רבי רי"ש מדונפרייא, דכל הפחות צריך שיהיו בארבעת החוטין שיעורי הזרת לעולם", ומשמע שהוא לעיכובא.

כמו כן הסמ"ק כתב (מצוה לא): "ומה שאנו קוראים גרדומים, זהו שאינם ארוכים י"ב אצבעות", ומבואר שדין גרדומין מתחיל מ"ב אצבעות, ואם כן י"ב אצבעות הוא השיעור המעכב, ורק מדין גרדומין הציצית ניתרת בפחות מ"ב אצבעות, אך בתחילה יש חיוב לתת י"ב אצבעות, ואם נתן פחות מ"ב אצבעות הציצית פסולה. וכן כתב הראב"ה (אלף קנב): "ואפילו אם נגרדם כל שהו מחמישי¹⁰ משיעור י"ב אצבעות פסול". וכן כתב בנימוקי יוסף (יב: ד"ה מעיקרו): "ודוקא בב' חוטין לחוד כי לעולם צריך שישתיירו שני חוטין שלמים מכל צד בכל כנף וכנף שיהא בהם י"ב אצבעות ודי בכך אף על פי שבשעת עשייה הוסיף בארכה". וכן כתב במהר"ח או"ז (דרשות, סימן כד): "ואורך הציצית י"ב גודלי', ד' מן הגדיל וח' מן הענף היצא מן הגדיל, ואם עשה רובו מן הגדיל ומיעוטו מן הענף מותר ובלבד שיהא מן הכל י"ב גודלי' וכ"ש יותר", ומשמע שפחות מ"ב פסול אף בדיעבד. והמהר"ל כתב (ש"ת, החדשות, סימן קיט): "דצריך לכתחילה אורך י"ב אצבעות ואם נפסקו אח"כ שלא היית ארוכה י"ב כשר כמו שכתוב בסמ"ק וז"ל ומה שאנו קוראים גרדומי' זהו שאינה ארוכה י"ב".

וכן התוס' (מנחות לח: ד"ה אלא) והסמ"ג כתבו (עשין סי' כו) בשם ר"ת שגרדומין כשרים רק כאשר נשארו שני חוטים שלמים, והפשטות היא שלא נחתכו כלל, כלומר ששני חוטים צריכים שיהיו י"ב אצבעות.

10. הראב"ה סובר כדעת ר"ת לעניין גרדומין, שצריך שישאר מין שלם, ולכן אם נחתך חוט חמישי מתוך השמונה, הציצית פסולה.

הנראה בהבנת הגמרא לשיטתם

ונראה שהראשונים הנ"ל הבינו, שדברי הגמרא שאורך הגדיל הוא ד' אצבעות, הוא סימן לאורך כלל הציצית, ואינו דין דווקא בגדיל. ובעצם, כיון שלכתחילה יש לעשות את הציצית שליש גדיל ושני שלישי ענף, הגמרא כתבה מהו האורך בגדיל, ועל פיו נדע מהו האורך של כל הציצית, אך כוונת הגמרא היא ללמד את אורך כלל הציצית ולא את אורך הגדיל בפני עצמו. ובכך מתורצת הקושייה דלעיל. שכן, לפי מה שהתבאר אכן אין חיוב שהגדיל יהיה ד' אצבעות בדווקא, אלא שכלל הציצית תהיה י"ב, אך החלוקה הפנימית של שליש גדיל ושני שלישי ענף אכן אינו מעכב, ואף אם הגדיל יהיה רק חוליה אחת ולא ד' אצבעות הציצית כשרה.

קושי גדול בהבנה זו

אולם, לכאורה ישנו קושי שהגמרא תביא את דבריה בצורה כזו, שהאורך נאמר לגבי הגדיל בלבד, ומדברי הגמרא במקום אחר לעניין נויי תכלת נלמד כמה שיעור הציצית הכולל, ושיעור הגדיל שנאמר אינו בדווקא בגדיל, אלא רק סימן לכלל הציצית. ועוד, שישנו קושי גדול שחכמים ילמדו את דין אורך הציצית הכולל, מהדין של שליש גדיל ושני שלישי ענף, שהוא דין שאינו מעכב, ואנו נבין שעכ"פ האורך של כלל הציצית מעכב, ורק החלוקה הפנימית אינה מעכבת¹¹.

וכך נראה שהקשה המנהיג שלא ניתן לומר שצריך ענף ח' אצבעות, שכן "נויי תכלת" אינו דין לעיכובא, וזה לשונו (עמ' תרמ): "ואני שמעתי בשם רבי' היי ז"ל, משולשלת ארבע כלומ' הגדיל ארבע לשון שלשלת ושני שלישי ענף הרי י"ב אצבעות עד שיעור זרת...ואין נראה לי, דהא נויי תכלת שליש גדיל ושני שלישי ענף וקיימא לן תכלת שכרך רובה כשרה ואפי' לא כרך בה אלא חולייא אחת כשירה".

ואכן בדברי האוהל מועד, יש מקום לומר שהבין שרק גדיל ד' הוא שמעכב, שכתב (שער תפילין ומזוזה וציצית, דרך ג', נתיב ג): "ציצית אין לה שיעור למעלה אבל למטה יש לה

11. לדעת רבנו גרשום והראב"ה, שפירשו ש"משולשלת" היינו שליש, מבואר ש"ב אצבעות הוא שיעור מעכב, כיון שדברי הגמרא שלציצית יש שיעור למטה מוסב על כך ששליש מהציצית הוא ד' אצבעות, דהיינו שכל הציצית היא י"ב אצבעות. ולשיטתם ישנו קושי שהגמרא מתייחסת לשליש מהציצית, ולפי זה נלמד כמה השיעור של כלל הציצית, במקום להתייחס לשיעור השלם של הציצית. בפרט, שעצם כך שהציצית מחולקת לשלוש, נלמד מדין "נויי תכלת" שהוא דין שאינו מעכב.

שיעור דצריכה שתהא משולשת ד' אצבעות". ומאיך, בהמשך דבריו כתב: "שיהא הגדיל ארבע והפתיל שמונה ונמצא אורך הציציות י"ב אצבעות כנגד שבטי ישראל". ואם הבין ש"משולשת" היינו כאפשרות הראשונה או השלישית, נמצא שהשיעור שמעכב הוא ד' אצבעות, וי"ב אצבעות אינו מעכב אלא מדין נויי תכלת, וכנגד שבטי ישראל. וכך יש מקום להבין בדברי התוס' בכורות, שאחר שכתבו ש"משולשת" היינו לעניין הגדיל, כתבו (לט: ד"ה כמה): "והשתא הידור ציצית שליש גדיל וב' שלישי ענף הוי גדיל ארבע אצבעות וענף ח' אצבעות י"ב אצבעות בין הכל". ומשמע שהחיוב של י"ב אצבעות הוא הידור ואינו חיוב. אמנם ניתן לומר שפירשו את המילה "נויי" ל"הידור", אך מההידור הזה, לומדים מהו האורך הכולל של הציצית שהוא מעכב, וכפי שהתבאר לעיל בהבנת הגמרא לשיטת ר"ת וסיעתו¹².

אולם, אף אם אכן האוהל מועד והתוס' סוברים ש"י"ב אצבעות אינם מעכבים, קשה על דבריהם הקושי הראשון שהובא לעיל, שמכך שאף חוליה אחת מכשירה את הציצית, מבואר שהגדיל אינו צריך להיות דווקא ד' אצבעות.

מסקנה

מעיקר הדין נראה שיש להקל כשיטת הרמב"ם וסיעתו, כיון שהמקורות מסייעים באופן ברור לשיטתו, וכן ישנם קשיים בשיטת ר"ת וסיעתו. אמנם השו"ע כתב שהמנהג כדעת ר"ת (יא, ד): "אורך החוטים השמונה פחות מד' גודלים, וי"א י"ב גודלים, וכן נוהגין". ונקט שאורך י"ב אצבעות לשיטת ר"ת הוא לעיכובא, שכתב (יב, א): "לרבינו תם

12. בהלכות ציצית לרבנו שלמה, המובא בשיבולי הלקט, נאמר: "ואי גרדימו להו מארבעי ואית להון כדי לעונבן שפיר דמי". ומאיך נאמר שם שהשיעור של הציצית הוא זרת. ולכאורה היה ניתן לומר שסובר שאכן לכתחילה השיעור הוא י"ב אצבעות, אך רק ד' אצבעות מעכבים. אולם במחזור ויטרי (סימן תקט), המשפט הראשון מובא בפסקה שבסופה נכתב: "עד כאן מהלכות גדולות", ובפסקה שנאמר ששיעור ציצית הוא זרת, נכתב בסופה: "שלמה בר יצחק". ומבואר ששתי הפסקאות אינם של אותו מחבר. אמנם במחזור ויטרי ובשיבולי הלקט נאמר: "ואף על גב שאם כך רובה כשירה. הרי אמרו נויי תכלת שליש גדיל ושני שלישי ענף". ובמשפט זה ניתן להבין שכוונתו היא שאף שאין אורך הענף מעכב, לכתחילה כך יש לעשות. אולם ניתן להבין שמסביר שאף שהחלוקה הפנימית של הציצית אינה מעכבת, אך מהדין של שליש ושני שלישי, לומדים מהו האורך השלם של הציצית.

לא מכשירים אלא בנשתיירו ב' חוטין שלימים, דהיינו ארבעה ראשים, שכל אחד מהראשים ארוך י"ב גודלים".

אכן, העולת תמיד (יא, ד), שו"ת לב חיים (חלק ב', סימן עט) והחזו"א (או"ח, ג, ב) נקטו שכיון שאורך י"ב אצבעות נלמד מדין נויי תכלת שהוא דין שאינו מעכב, אף שיעור י"ב אצבעות אינו לעיכובא, וכך כתב הבא"ח (שנה ראשונה, נח, יב) שאורך זה אינו מעכב. ובהליכות עולם (פרשת נח, ב) כתב הגר"ע יוסף שבשעת הדחק ניתן לצאת יד"ח בציצית של ד' גודלים ואף לברך עליה, וכן כתב בנו בהלכה ברורה (חלק א', עמ' רמג-רמה), ולכן נראה שבשעת הצורך ניתן להקל בכך.

ב. אורך החוטים מדאורייתא או מדרבנן

מקורות מהם נראה שאורך החוטים הוא דאורייתא

ישנם מספר מקורות שנראה מהם שאורך החוטים הוא דין תורה: א. בירושלמי נאמר במפורש שאורך החוטים הוא מן התורה, שכן הירושלמי אומר שזקן ממרא חייב "עד שיורה בדבר שעיקרן מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים", ונאמר שם (סנהדרין, יא, ד): "התיב רב המנונא והא תני בציצית ארבע אצבעות של ארבעה חוטין עשאן שלש אצבעות של ארבעה חוטין. א"ל גרע ולא הוסיף". ומבואר להדיא שהוא דין תורה. ב. במדרש נאמר (במדבר רבה, פרשה יז): "והיה לכם לציצית שתהא נראית¹³, וכמה שיעורה? בית שמאי אומרים ארבע אצבעות ובית הלל אומרים שלש". ובאופן פשוט נראה ש"כמה שיעורה" הוא המשך לתחילת דברי המדרש, שכיון שהציצית צריכה להראות ממילא היא צריכה שיעור, ולכן המדרש שואל מהו שיעורה. ואמנם ניתן לומר שזהו אסמכתא ואינו לימוד גמור, אך בפשטות משמע שזהו שיעור דאורייתא שנלמד מהפסוק שהציצית צריכה להיות נראית. ג. בגמרא נאמר (עירובין ד. ; סוכה ה.): "אמר רבי חייא בר אשי אמר רב: שיעורין חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני". והראשונים הבינו שהכוונה לכל השיעורים בתורה, ולא דווקא לשיעורים שהובאו בפסוק "ארץ חיטה" שהובא שם בגמרא. כך כתב רש"י (עירובין ד. ד"ה שיעורין): "שיעורין שנתנו חכמים לכל דבר, כגון: כזית

13. במדרש תנחומא, הדבר נלמד מ"וראיתם אותה" (שלה, ל): "והיה לכם לציצית וראיתם אותה. שתהא נראית". ובמדרש רבה נראה שהדבר נלמד מהמילה "לכם".

דם חלב פיגול ונותר, וכזית מן המת שמטמא באהל, ושאר שיעורין דמפרש לקמן". וכן כתב ששיעור ירך שהתבשל בה גיד הנשה, שהמשנה אמרה שמשערים אותה כבשר בלפת, הוא שיעור מן התורה, דשיעורים הלכה למשה מסיני (חולין צו: ד"ה כבשר בלפת). וכן כתב הרמב"ם (מאכלות אסורות, יד, ב): "ושיעור זה עם כל השיעורין הלכה למשה מסיני הם". וכן כתב על שיעור עץ ארז שהוא אמה, אזוב טפח ושני תולעת שמשקלו שקל לטהרת המצורע (טומאת צרעת, יא, א): "וכל השיעורים הלכה". תוס' נקטו (נדה, נו. ד"ה אי בהם) ששיעור עדשה מהשרץ שנלמד מהפסוק, הוא אסמכתא, כי באמת שיעורים הלכה למשה מסיני. הסמ"ג כתב (מצוה רלד) ששיעור "גריס הקילקי" לעניין צרעת הוא מן התורה, שכל השיעורים הלכה למשה מסיני. וכיון שכך ההנחה הפשוטה שגם אורך החוטים יהיה שיעור דאורייתא.

החיי אדם (כלל יא, אות טז) דייק מכך שהביאו את שיעור הלולב ביחד עם שיעור הציצית, שהם דומים ושווים, וכשם שלולב שיעורו הוא מן התורה, כך גם ציצית¹⁴. והמשכנות יעקב (או"ח, סימן יד) כתב עוד להוכיח שמכך שהגמרא לא תירצה בין הברייתא שאומרת שלציצית אין שיעור, לבין הברייתא של אורך חוטי הציצית שמן התורה אכן אין להם שיעור, ומדרבנן יש להם שיעור, הרי שהבינה ששניהם דין תורה, וכך הקשה בטל חיים (עמ' ערד). ונראה שאף שדבריהם מיושבים יותר, אין הכרח בדבר. לעניין ההשוואה של ציצית ללולב, למסקנת הגמרא ההשוואה היא שלציצית אין שיעור למעלה וגם ללולב אין שיעור למעלה, ובזה אכן הם שווים מדאורייתא שניתן לעשותם בכל אורך ואין להם הגבלה. אולם ניתן להבין שמה שהגמרא אומרת שבשניהם יש שיעור למטה, אין זה כתוב בברייתא, אלא זו המסקנה של הגמרא, ואם כן בזה אין הכרח שיהיה השוואה ברורה ביניהם, שכן ההשוואה היא רק לעניין השיעור למעלה ולא לעניין השיעור למטה. ולעניין שלא תירצו שיש לחלק בין דאורייתא לדרבנן, זאת משום שאליבא דאמת בברייתא זו אין לתרץ כך, כיון שבלאו הכי לעניין לולב יש לתרץ שאין לו שיעור למעלה אך יש לו למטה, שכן שיעור הלולב הוא וודאי דאורייתא. ואם כן גם

14. החיי אדם כתב למעשה: "ולכן נראה לי דעל כל פנים כדי עניבה הוא מן התורה". אולם לכאורה כיון שמשווה בין לולב לציצית, אם כן כשם שלולב כל שיעורו הוא מדאורייתא, כך גם ציצית כל שיעורה אמור להיות מדאורייתא. ואמנם בשו"ת בנין ציון (סימן לג) כתב שהטפח הרביעי של הלולב הוא מדרבנן, אך יש להשיב על הדברים ואכמ"ל. ועיין בטל"ח (עמ' ערד).

בציצית זאת הכוונה כאן, אף שבאופן עקרוני היה ניתן לתרץ שיש חילוק בין דאורייתא לדרבנן. ועוד, שמכך שאחר שנאמר ש"אין ציצית אלא משהו", זקני ב"ש וב"ה עלו לעלייה ואמרו שלציצית אין שיעור, משמע שבאו לקבוע את ההלכה הזו למעשה, ולא לומר שרק ברובד הדאורייתא אין לה שיעור, ולכן לא תירצו כך.

נראה שאין להוכיח מאגדת רבה בר בר חנה שאורך החוטים הוא מן התורה

בטל חיים (עמ' רעו - רעז) כתב שיש להוכיח שאורך החוטים הוא מדאורייתא מהמעשה המובא בגמרא (ב"ב, עג: - עד:): "ואמר רבה בר בר חנה: זימנא חדא הוה קא אזלינן במדברא, ואיתלוי בהדן ההוא טייעא...אמר לי: תא אחוי לך מתי מדבר...פסקי חדא קרנא דתכלתא דחד מינייהו, ולא הוה מסתגי לן. אמר לי: דלמא שקלת מידי מינייהו? אהדריה, דגמירי, דמאן דשקיל מידי מינייהו לא מסתגי ליה. אזלי אהדרתיה, והדר מסתגי לן. כי אתאי לקמיה דרבנן, אמרו לי: כל אבא - חמרא, וכל בר בר חנה - סיקסא! למאי הלכתא עבדת הכי? למידע אי כבית שמאי אי כבית הלל, איבעי לך למימני חוטין ולמימני חוליות". ויש לשאול איזו מח' יש בין ב"ש וב"ה במניין החוליות. ויש שנקטו שהכוונה למחלוקתם באורך החוטים, וע"י החוליות ניתן לדעת מה אורך הגדיל¹⁵. וכתב מ"ר שמסוגייה זו משמע שהאורך הוא מן התורה, שכן לא מסתבר שכבר בזמן המדבר תיקנו חז"ל שיעורים אלו.

אולם לכאורה ישנו קושי להסביר כך, כיון שמניית מספר החוליות אינה מלמדת על אורך הגדיל, שכן האורך תלוי במרחק שבין חוליה לחוליה, ולא במספר החוליות. ועוד, שאם כוונת הגמרא היא למח' שלהם באורך החוטים, היה לגמרא לכתוב במפורש 'למימני חוטין ואורכן' וכיו"ב. ונראה יותר לומר שמניין החוליות אכן אינו קשור למח' ב"ש וב"ה, אלא הוא דבר העומד בפנ"ע, והצורך למנות את מניין החוליות הוא כדי לקבוע מנהג קבוע כמה נכון לעשות, שכן הגמרא (מנחות לט.) כתבה שניתן לעשות משבע עד שלוש עשרה חוליות, ולא אמרה בזה מספר קבוע, וכך ביארו בביאור על הש"ס -

15. לפי שיטת ר"ת וסיעתו אכן נחלקו מהו אורך הגדיל, כך שע"י בדיקת אורך הגדיל שהיה במדבר, ניתן להכריע במח' בין ב"ש לב"ה. אך גם לשיטת הרמב"ם וסיעתו, ולשיטת רש"י במנחות ניתן לדעת את אורך הציצית ע"י בדיקת אורך הגדיל, אם נניח שרוב האנשים עשו שליש גדיל ושני שלישי ענף, אף שאין זה חובה גמורה, ואם כן אורך הגדיל הוא שליש מאורך הציצית.

מהדורת שוטנשטיין. עוד ניתן לומר שהיה מח' כזו בין ב"ש לב"ה כמה חוליות יש לתת שאינה ידועה לנו¹⁶.

נראה שאף מדברי רב פפא אין להוכיח זאת

בגמרא לעיל הובאו דברי רב פפא: "טפח דאורייתא - ד' בגודל, שית בקטנה, חמש בתילתא". ובטל חיים (עמ' ערד) כתב שמכך שרב פפא אמר "טפח דאורייתא" משמע שהדין כאן הוא מן התורה. שכן דחוק מאוד לומר שהגמרא הביאה כאן את דברי רב פפא כאשר הטפח כאן הוא מדרבנן. אולם לכאורה אין להוכיח מכאן, שכן נראה ש"טפח דאורייתא" אינו מנוגד ל"טפח דרבנן", והמושג "טפח דאורייתא" היינו שטפח של תורה הוא כך, וכיון ששיעור זה כבר נאמר בתורה לעניין המסגרת של השולחן הוא מוזכר כטפח דאורייתא. אך כוונתו ללמד על כלל הטפחים שנאמרו בתורה הן מדאורייתא והן מדרבנן. ולכן אין קושי בכך שהביאו את דברי רב פפא כאן אף אם השיעור הוא מדרבנן. וכך מבואר מדברי הראשונים שהתייחסו לדברי רב פפא כאמירה לכלל הטפחים בתורה ולא דווקא לטפחים של דיני תורה. כך כתב האורחות חיים בדין דרבנן של קורת מבוי שצריכה להיות טפח (הל' שבת, אות רלה): "באמה בת ו' טפחים והטפח ד' בגודל וה' באצבע ושית בקטנה". ומבואר שהניח בפשטות שטפח של תורה הוא הדין גם לטפח דרבנן. וכן כתב הרמב"ם (הל' סת"ם, ט, ט): "וכל טפח האמור בכל מקום הוא ארבע אצבעות מזו", ואם כן שיעור זה נכון גם בטפחים של דיני דרבנן. וכן כתב העיטור (עשרת הדיברות, הל' שופר): "וטפח דאמרינן בכל דוכתי ארבע ברברבתא".

ועוד יש לציין שלא נאמר אצלנו כלל דין של טפח, אלא נאמר שהשיעור של ג' אצבעות יש לחשובו לפי אחד מארבע בטפח. ולאחר מכן מביאים את דברי רב פפא, ולכן

16. ואף לפי הסברו של מ"ר, ניתן לומר שחז"ל אכן הגדירו דיני דרבנן כבר במדבר. שכן מצינו במסכת שבת (ו): שהגמרא שאלה למה לא שנו בברייתא, שהמדבר דינו ככרמלית, כאשר מצינו ברייתא אחרת שמונה גם אותן, ותירצה: "כאן - בזמן שישראל שרויין במדבר, כאן - בזמן הזה". ומבואר שכבר בזמן המדבר תיקנו חז"ל את דין כרמלית. ומה שכתב מ"ר שלא מצינו שאורך החוטים הם מהתקנות הקדומות שקדמו לאנשי כנסת הגדולה, כמו עירובין, נטילת ידים ומוקצה, שהם הוזכרו כתקנות קדומות. נראה שיש לחלק בין תקנה חדשה או גזרה, לבין דיני דרבנן שהם סייגים והגדרות לתורה. אמנם ניתן לומר שגם כרמלית היא כעין תקנה חדשה ולא רק כסייג לדין הוצאה מרשות לרשות, ואם נאמר כך אין הוכחה שחז"ל תיקנו כבר במדבר דיני דרבנן בפרטי המצוות.

אף לפי הבנת מו"ר אין קושי מכך שהביאו את דבריו שכן לא דובר כאן על טפח דרבנן אלא על ג' אצבעות שאותם משערים בטפח, וניתן לשער זאת גם בטפח דאורייתא, ואין זה מלמד האם ג' אצבעות הם מן התורה או מדרבנן.

לא ניתן להוכיח מדין 'גרדומי אזוב' שאורך החוטים הוא מן התורה

בגמרא בנדה (כ:): נאמר שישנם חמשה דברים ששיעורם הוא טפח, ואחד מהם הוא שאזוב שיעורו טפח. והגמרא אמרה שלא החשיבו את קורה של מבווי שצריכה טפח, כיון ש"בדרבנן לא קמיירי, אלא בדכתיבן ולא מפרשי שיעורייהו". ואת דברי הגמרא ניתן להבין בשני אופנים: האחד, שהשיעורים הם עצמם מדאורייתא ולא מדרבנן. השני, שהשיעורים נאמרו על מצוות דאורייתא ולא על מצוות דרבנן, אך הגמרא לא אמרה שהשיעורים עצמם הם מן התורה, וניתן לומר שהשיעורים הם מדרבנן. תוס' (סוכה ז. ד"ה סיכך) נקטו כאפשרות הראשונה¹⁷, ובשו"ת בנין ציון (סימן לג) נקט כאפשרות השנייה¹⁸.

והנה, נחלקו הראשונים בביאור האזוב עליו מדובר בגמרא בנדה. הר"ש והרא"ש כתבו במסכת פרה (יא, ט) לעניין גרדומי אזוב, שמשמע שיש לאזוב שיעור ושיעורו לא איתפרש. ומכך שכתבו ששיעורו לא התפרש, נראה שהבינו שהאזוב שנאמר במסכת נדה היינו הקלח, וכיון שדין גרדומין נאמר לגבי הגבעול ולא לגבי הקלח¹⁹, אם כן הגמרא בנדה לא הביאה שיעור לעניין הגבעול, ולכן כתבו ששיעורו של הגבעול

17. וכך נראה שנקט הרמב"ם אך מטעם שכל השיעורים הם הל"מ, ולא דווקא בגלל שהגמרא אמרה שדיברו על דיני תורה. שכך כתב לעניין אזוב טפח שהוא הל"מ שכל השיעורים הלכה (טומאת צרעת, יא, א).

18. הבנין ציון כתב שכן דעת הר"ד שכתב (שו"ת הר"ד, קיד) שמי שיש לו לולב רק של ג' טפ', יטול אותו ויברך עליו, וביאר שאין נראה שהטעם הוא משום דסובר שכל הפסולים ניתן לצאת בהם בשעת הדחק, דאם כן היה לו לדבר על כל הפסולים ולא דווקא על פסול זה, אלא הטעם הוא משום שהטפח הרביעי הוא דרבנן, ולכן יצא לכל הפחות מדין תורה. אולם כבר כתב הבנין ציון שאת דברי הר"ד ראה בברכי יוסף, "וגוף התשובה לא העתיק לנו", אך באמת בדברי הר"ד מבואר להדיא שמכשיר את כל הפסולים ולא דווקא פסול זה, ומה שדיבר עליו בדווקא היה בגלל ששאלו אותו על זה, וכך כתב במפורש: "הכי נמי בכל הפסוליות דפסלתן ליה משום דלא הוי הדר, אם היא שעת האונס דלא משתכח אחרינא נפיק ביה שפיר דמי".

19. כך כתבו הר"ש והרמב"ם על המשנה, פרה, יא, ט; מאירי, נדה כו. שדין גרדומי אזוב נאמר על הגבעול.

לא התפרש. לעומתם, המאירי (גדה כו.) כתב ששיעור הטפח בגמרא בנדה נאמר על הגבעול ולעניין גרדומין, וכך כתב הגר"א והתפארת ישראל (פרה, יא, ט) ששיעור הגבעול הוא טפח.

ובגמרא נאמר (מנחות לה:): "גרדומי תכלת וגרדומי אזוב כשירין". לכן אם נמצא מי שכתב כשיטת התוס' שהשיעורים שבגמרא בנדה הם בעצמם דאורייתא, וכן שיעור האזוב עליו מדובר בגמרא בנדה הוא הגבעול, נמצא שיסוד דין גרדומין הוא שהתורה התירה את התמעטות השיעור עד כל שהוא, משום שכיון שדרכם להפסק ולהחתך, לא הצריכה התורה לחדש את שיעור המצווה בכל פעם. ואם כן הוא הדין בציצית, דלא מסתבר כלל שיבאו יחד כאשר האחד מבוסס על דין גרדומין שמהותו הוא שהתורה התירה את התמעטות השיעור, והאחד מבוסס על כך שחז"ל לא העמידו דבריהם בסופו. אולם לא מצינו מי שכתב את שני ההנחות הללו יחד, ולכן לא ניתן להוכיח מכאן מה דעת הראשונים בתוקף החיוב של אורך החוטים.

מדברי הגמרא "אין ציצית אלא משהו" אין להוכיח שאורך החוטים הוא מדרבנן

בגמרא שהובאה לעיל, נאמר: "ציצית - אין ציצית אלא יוצא, ואין ציצית אלא משהו, וכבר עלו זקני ב"ש וזקני ב"ה לעליית יוחנן בן בתירא ואמרו: ציצית אין לה שיעור". והגמרא העמידה שהכוונה היא שלציצית אין שיעור למעלה, אך יש לה שיעור למטה. אמנם הגמרא לא ביארה כיצד מתיישבת תחילת הברייתא "אין ציצית אלא משהו". וישנם אחרונים (הגהות הרד"ל מנחות לה: ד"ה ומנא; באר יהודה הל' ציצית, א, א) שפירשו שאכן אין לציצית שיעור מן התורה, וזו הכוונה "אין ציצית אלא משהו", ולכן הגמרא לא הקשתה מתחילת הברייתא אלא רק מסוף הברייתא ש"ציצית אין לה שיעור", שמשם משמע שאפילו מדרבנן אין לה שיעור, כיון שהדבר נאמר באופן מוחלט. ולפי דבריהם מבואר שדין אורך החוטים הוא מדרבנן ולא מן התורה.

אולם הראשונים פירשו (רש"י מב. ד"ה ויש לה שיעור; פסקי ר"ד מב. ד"ה למימרא; עיטור, דף סח, טור א; נימוקי יוסף יב. ד"ה אין ציצית) שהכוונה היא שלעניין גרדומין ציצית כשרה אפילו בכל שהוא, דהיינו "כדי עניבה", שכן "כל שהוא" יכול להתפרש כשיעור קטן ולא דווקא

כשיעור המינימלי ביותר. והגמרא (מנחות לט.) בעצמה הסבירה את הברייתא שנאמר בה שגרדומין כשרים ב"כל שהוא" שהכוונה היא ל"כדי עניבה"²⁰.

ונראה שניתן להסביר באופן נוסף, ולבאר שהפירוש המילולי של המילה "משהו" הוא דבר לא מוגדר, ולא דווקא דבר מועט. ואכן בדרך כלל הכוונה היא שכיון שהדבר לא מוגדר אז הוא יכול להיות מועט מאוד. אולם נראה שכשם שהגמרא העמידה ש"אין לה שיעור" היינו למעלה, היא העמידה גם את המילה "משהו", שהכוונה היא שהציצית אינה דבר מוגדר ולכן ניתן לעשותה ארוכה מאוד, אך למטה יש לה שיעור. וכך נראה שהבין רבינו מיוחס ברבי אליהו שכתב (במדבר, טו, לח): "למטה ד' אצבעות ולא פחות, אבל למעלה אפי' כל שהוא", ומבואר שהבין ש"כל שהוא" אינו דווקא דבר מועט, אלא דבר לא מוגדר, ונראה שכך גם הכוונה של המילה "משהו" - מה שהוא, ואכן הרא"ש גרס בגמרא (הל' ציצית, יב) "אין ציצית אלא כל שהוא" ולכאורה רבינו מיוחס לקח זאת מלשון הגמרא, והבין שהגמרא העמידה את המשפט "אין ציצית אלא כל שהוא", שהכוונה היא שאין לו שיעור למעלה.

ובלשון זו כתב הרמב"ם לעניין אורך הלולב (הל' סוכה ולולב, ז, ח): "ואם היה ארוך כל שהוא כשר", וכן לעניין אתרוג (שם): "ושיעור אתרוג אין פחות מכביצה ואם היה גדול כל שהוא כשר", ומבואר ש"כל שהוא" אינו שיעור מינימום אלא דבר לא מוגדר. וכעין זה מצינו בגמרא (מנחות כא.), שם נאמר לעניין נתינת מלח על הקרבן: "תקריב - כל שהוא", ופירש רש"י: "בין סדומית בין אסתרוקנית". וכן נאמר לעניין הבאת העומר (מנחות עב.): "תקריב - כל שהוא", ופירש רש"י: "אף מן העמרים". ומבואר כנ"ל ש"כל שהוא" אינו הגדרת מינימום אלא הגדרה לדבר בלתי מוגדר ומצומצם.

ולכאורה יש להקשות על הסברם של הראשונים והאחרונים, מכך שלשון הגמרא היא: "ואין ציצית אלא משהו וכבר עלו זקני ב"ש...", ומבואר שהאמירה ש"ציצית אין לה

20. וכן מבואר בגמרא בעירובין (פ): "אמר רב יהודה: חבית של שיתופי מבואות - צריך להגביה מן הקרקע טפח...ומגביה מן הקרקע משהו! - מאי משהו נמי דקאמר - טפח". ומבואר שמהו היינו טפח ולא השיעור המינימלי ביותר. וכן משמע מהגמרא ביומא (לא:): "והא איכא אמה תקרה ואמה מעזיבה! - שערים דבית המקדש, כיון דשישא ניהו - במשהו עבדי להו. - והא איכא האיך משהו! - כיון דלא הואי אמתא - לא חשיב לה". ומשמע ש"משהו" יכול להגיע עד אמה. וכן בחולין (קכ): "מה לשרצים - שכן טומאתן במשהו", ופירש התוס' רא"ש (ד"ה שכן טומאתו): "כעדשה כלפי זית קרי ליה משהו".

שיעור" מקבילה לאמירה ש"אין ציצית אלא משהו", וקשה שהאמירה ש"אין ציצית אלא משהו" היינו שלציצית אין שיעור אף למטה, אך האמירה ש"ציצית אין לה שיעור" היינו למעלה, ואם כן אין השוואה גמורה ביניהם.

ועוד יש להקשות על פירושם של הראשונים שקשה להעמיד את הדרשה של "אין ציצית אלא משהו" במציאות דיעבדית, וכן שקשה שהגמרא לא מתרצת את תחילת דברי הברייתא, וסומכת על כך שנבין שהכוונה היא לגרדומין. ונראה שניתן לתרץ שכיון ש"אין ציצית אלא משהו" זהו פירוש של המילה "ציצית" ולא דין הלכתי, אין קושי שהדין בו יתבטא פירוש המילה, יתקיים במציאות מסוימת. ולכן גם הגמרא לא תירצה את תחילת הברייתא, כיון שאת הנפק"מ היוצאת מכך שהפירוש המילולי של ציצית הוא משהו, יש למצוא בדיני ציצית הידועים, ורק את האמירה ש"לציצית אין שיעור" שהיא דין הלכתי, הגמרא הייתה צריכה לתרץ. וכן בדברי האחרונים יש קושי נוסף, שפחות נראה שהגמרא מדברת בתחילת הברייתא ברובד דאורייתא שאין לו השלכה מעשית, ובהמשך מדברת על רובד דרבנן, ופשוט יותר שהגמרא מקשה מכלל הברייתא ומבינה שהיא מדברת על אותו רובד, ושיש לכך השלכה מעשית.

וקשיים אלו אינם קשים להסבר השלישי. אולם מאידך, ישנו קושי על הסבר זה, שכיון שהדין שציצית היא משהו, נלמדה מהמילה "ציצית", נראה שהלימוד הוא מכך שציצית היינו דבר מציץ. ואם למדו ממנה שלציצית אין שיעור למעלה, לא ברור כיצד למדו זאת מהמילה ציצית שפירושה הוא דבר מועט ומציץ.

וכיון שבכל הסבר ישנו ריווח מסוים, אך יש בו גם קושי, נראה שלא ניתן להוכיח כביאורם של האחרונים, וללמוד מכאן שאורך החוטים הוא מדרבנן, ובפרט שהראשונים לא פירשו כדבריהם.

יותר נראה שהרא"ש נקט שאורך החוטים הוא מן התורה

הרא"ש הכריע לחומרא בהסתפקות הגמרא (מנחות לה:): האם שיעור הגרדומין שהוא ב"כדי לעונבן" היינו לענוב את כל החוטים או לענוב רק חוט אחד, ומשמע שנקט שאורך החוטים הוא דין תורה, שכתב במקום אחר (שבת, ו, טז): "וקי"ל דכל תיקו דאורייתא לחומרא ודרבנן לקולא". ואמנם ניתן לומר שרק "כדי עניבה" הוא מדאורייתא והשיעור ההתחלתי הוא מדרבנן, אולם נראה שיותר פשוט להבין שכל אורך החוטים הוא מן

התורה, ולכן הרא"ש החמיר כיון שהתורה התירה בדין גרדומין רק עד "כדי עניבה". וכך כתב ערוך השולחן, שלדעת הרא"ש אורך החוטים הוא מן התורה (יב, ב).

אין להוכיח שהרי"ף והרמב"ם סברו שאורך החוטים הוא מדרבנן

הב"י (סימן יב) טען בדעת הרי"ף (הל' ציצית, יב:) והרמב"ם (הל' ציצית, א, יח) שבהסתפקות הגמרא האם כדי עניבה הוא כדי לענוב חוט אחד או לענוב את כלל החוטים, הם נקטו לקולא שכדי עניבה הוא כדי עניבת חוט אחד. וביאר שנקטו לקולא כיון שזהו דין דרבנן ומדאורייתא בכל שהוא סגי. וכתב ערוך השולחן (יב, ב) שמכאן מוכח שהרי"ף והרמב"ם סברו שאורך החוטים הוא מדרבנן. אולם נראה שמדברי הרי"ף אין להוכיח שהכריע לקולא, כיון שהביא את דבר הגמרא: "ואי איגרדומי איגרדמו ואישתייר מנייהו כדי לעונבן שפיר דמי וכשרין", ואין נראה שהפשטות של כדי לעונבן היינו חוט אחד ולא כלל החוטים, וכשם שהגמרא הסתפקה מה הכוונה "כדי לעונבן", כך יש להסתפק בדברי הרי"ף. ובדברי הרמב"ם הדברים אינם ברורים. מצד אחד הרמב"ם כתב "כדי עניבה", וניתן להבין שלשון זו מכריעה לקולא, אולם מצד שני הרבה ראשונים כתבו כך ולא נראה שהתכוונו להכריע לקולא בדווקא. ועוד, שאם היה מכריע לקולא מסתבר שהיה כותב שמספיק כדי עניבה בחוט אחד, ולא מסתפק בלשון "כדי עניבה". ועוד, שהחיי אדם (כלל יא, טז) כתב שמכך שהרמב"ם כתב שאין למניין החוטים והכריכות שיעור מהתורה (הל' ציצית, א, א-ב) ולא כתב כך לעניין אורך החוטים, משמע שאורכן הוא אכן מן התורה. ועכ"פ אף אם נאמר שהרמב"ם נקט לקולא בהסתפקות הגמרא, ניתן לומר שהרמב"ם הבין שלעניין גרדומין התורה הכשירה אף בכל שהוא, ורק מדרבנן צריך כדי עניבה, אך השיעור ההתחלתי הוא מדאורייתא, ושמא זו גם כוונתו של הב"י.

דברי רבנו מיוחס ברבי אליהו

רבנו מיוחס בר' אליהו כתב בפירושו לתורה (במדבר, טו, לח): "ולא נתנה בו התורה שיעור, ורבותי נתנו בו שיעור למטה ד' אצבעות ולא פחות, אבל למעלה אפי' כל שהוא". ופשטות דבריו היא שהשיעור הוא מדרבנן. אמנם יש מקום לומר שכפירוש על התורה, הוא מציין שבתורה לא כתוב מה שיעורו, אך חכמים הם אלו שנתנו את שיעורו, אך שיעור זה יש לו תוקף דאורייתא, כמו כל שיעורי התורה.

מסקנה

נראה שכיון שבירושלמי נאמר במפורש ששיעור אורך החוטים הוא מן התורה, ולא מצינו בחז"ל מקור מפורש שחולק על כך. ואף בסברה יותר מובן לענ"ד שיסוד דין גרדומין מיוסד על הסברה שהתורה הקפידה רק בשעת עשייה כיון שדרך הציצית להפסק, ולא על כך שחכמים לא העמידו דבריהם בדיעבד, נראה שיש לנקוט ששיעור זה הוא מן התורה, ודלא כדעת הלבוש (יב, א) והמשנ"ב (יא, ס"ק כ) שנקטו שאורך החוטים הוא מדרבנן. ואכן נראה שהאשל אברהם (בוטשאטש, סימן יב, ד"ה והסרתו) נקט שהשיעור הוא מן התורה, שכן כתב שגרדומי ציצית הם הלכה למשה מסיני. וכך נראה שנקט השערי תשובה (סימן יא, ס"ק ד) שהביא שיש ספק כיצד משערים את האגודל, וכתב שבדין דרבנן ניתן להקל בזה, וכתב: "ונ"מ בטלית שאינו של צמר ופשתים אלא של שאר מינים שדעת כמה פוסקים שאין חייבין אלא מדרבנן, יכול לסמוך אף על פי שאין שם י"ב אגודלים כשנמדוד במקום הרחב רק במקום הקצר או במקום הקשר, אם הוא שעת הדחק ואין לו אחרים", ומבואר שנקט שאורך החוטים הוא מן התורה, דאם היה מדרבנן, היה ניתן להקל אף בטלית של צמר ופשתן. וכך נקטו המשכנות יעקב (או"ח, סימן יד) והגר"ש קלוגר (הוצאת חכמת שלמה, מהדו"ק, סי' רמה בהוספה ה), וכך דעת מו"ר הרב טל (טל"ח עמ' ערב-רעו).